

Samisk närvaro på fastigheten
Medstugan, Åre kommun,
Jämtlands län

Ewa Ljungdahl

På uppdrag av Malin Ståhl

SAMISK NÄRVARO PÅ FASTIGHETEN MEDSTUGAN, Åre kommun, Jämtlands län

Ewa Ljungdahl 2018-10-28

BAKGRUND

Konstnären Malin Ståhl tilldelades i maj 2018 det första av Hushållningssällskapet Jämtlands vistelsestipendier i Medstugan för konstnärer. Under en vecka i maj bodde och arbetade Malin på Medstugans egendom i västra Jämtland. Hennes konstnärliga arbete i samband med stipendiet fokuserar på platsbegreppet liksom på termer som kulturarv, kulturarvs-hållbarhet, värdehierarkier och monument. Kroppens minnen och kroppens relation till en plats blev viktigt, liksom vad det innebär att säga *mitt land*, fantasin om det orörda landskapet och spåren av det samiska kulturlandskapet.

Fastigheten Medstugan ligger i Åre socken i ett samiskt kulturlandskap präglad av många hundra års renbete. Trots att det är väl känt att området har använts för renskötsel sedan urminnes tider så finns inga samiska kulturlämningar registrerade i fornminnesregistret (FMIS), och samiska namn eller andra uttryck för samisk verksamhet saknas på alla kända kartor. Därför blev inventering och dokumentation av samiska kulturlämningar i ett utvalt pilotområde inom Medstugan en viktig del i Malins projekt. Inventering och dokumentation har gjorts av Jan Persson från Njaarke sameby, som genom familj och nära släktingar har god lokalkännedom om trakten samt arkeolog Ewa Ljungdahl som har lång erfarenhet av dokumentation av samiskt kulturlandskap. Inventeringen har finansierats genom Länsstyrelsen Jämtlands treåriga satsning på dokumentation av det samiska kulturarvet.

Utsikt från undersökningsområdet på Östra Middagsfjället mot Kälahögen i Norge. Foto Malin Ståhl.

UNDERSÖKNINGSOMRÅDE OCH FÄLTARBETE

Som lämpligt undersökningsområde valdes ett område på Östra Middagsfjället nordvästra sluttningar, från Södra Jaktstugan mot Rölåns dalgång. Anledning till att just det området valdes ut var att det finns muntliga uppgifter om förekomst av renvallar och kåtaplatser. Området utgörs av lågfjäll med omväxlande backar med fjällbjörkskog och myrar.

Fältarbetet gjordes under två dagar, 30 juli och 18 september 2018. Deltog gjorde Malin Ståhl, Jan Persson, Ewa Ljungdahl samt den 18 september även Anna Skielta från Kalls sameby. Fältarbetet utfördes som en fornminnesinventering med jordsond som hjälpmedel. De påträffade anläggningarna registrerades med hjälp av GPS. Resultaten finns redovisade i bilaga.

Undersökningsområde från Södra jaktstugan mot Röddalen

RENSKÖTSEL

I renskötelsammanhang kan man inte betrakta Middagsfjället / Medstugan som en separat enhet, utan måste sätta in området i ett större sammanhang utifrån renarnas rörelsemönster. Middagsfjället är en del av ett stort sammanhängande betesområde som sträcker sig från Faeren reinbetedistrikt i Norge över Middagsfjället / Skalstugesfjäll och vidare österut mot Renfjället i Sverige och har använts för renskötsel av både norska och svenska samer så länge någon kan minnas. Det finns inga naturliga gränser mellan länderna, så renar och renskötare har rört sig fritt över gränsen utifrån tillgång till bete. Av samerna har den svenska delen av området oftast kallats för Skalstugefjäll, men även namnen Middagsfjäll och Gaskelaante, som betyder ungefär landet mitt emellan, förekommer. För enkelhetens skull kallas området fortsättningsvis för Skalstugefjäll i rapporten.

ALLMÄN HISTORIA

Norgevägen

En gammal färdväg mellan Duved och Verdalen, kallad Norgevägen, passerade de nordvästra delarna av Skalistugefjäll. Vägen är beskriven av Olaus Magnus 1555, men var förmodligen gammal redan då. Längs Norgevägen fanns tre färd- eller vilstugor på den svenska sidan; Stalljärnsstugan, Medstugan och Skalstugan med ungefär en och en halv mils avstånd emellan och på norska sidan låg Suulstugan. I varje vilstuga fanns en person som ansvarade för att de resande hade husrum, vatten och värme. *Skalstugan, Medstugan och Stalljärnsstugan äro gårdar utan åkerbruk, inrättade till hviloställen för resande till och från Norge. De hafva tillsammans en Kanna Korn af varje Bonde i Jemteland; för att holla stugor och stallrum, ved och vatten är de, som resa denna vägen skrev Fale Burman i sin rese-*

berättelse 1793-1802. Vilostugorna blev 1835 ombildade till gästgiverier med plikt att hålla hästar till resande. Medstugan var det största gästgiveriet med plats för flera hundra hästar, och var förmodligen även den äldsta av vilostugorna, kanske med medeltida anor. 1835 invigdes den ”nya” Norgevägen som kallades Karl-Johansvägen efter kung Karl XIV Johan. Karl-Johansvägen miste delvis sin betydelse sedan järnvägen till Norge drogs via Storlien 1882 och ännu mer när landsvägen över Storlien byggdes på 1950-talet (Järnfeldt - Carlsson 1988).

Nybygget Medstugan

I 1777 års jordebok finns Olof Jonsson på nybygget Medstugan antecknad (Larsson 1973-75). Till fastigheten tillhörde två fäbodvallar strax söder om Medstugesjön; Lillbondvallen och Storbondvallen (Karta Medstugenybyggets inägor 1796).

Mönsterjordbruk och mejeri Medstugan

När gästgiveriet i Medstugan lades ned köpte grosshandlaren Carl Fredrik Liljevalch (1837-1909) från Stockholm hela fastigheten Medstugan som förutom gästgiveriet omfattade stora markarealer där bland annat delar av Middagsfjället ingick. 1896-97 lät han bygga en exklusiv jaktvilla intill gästgiveriet. Förutom jakt och fiske var Liljevalch intresserad av boskapsskötsel och mejerihantering, och 1905-08 anlade han ett mönsterjordbruk med nyodlingar och dikningar intill jaktvillan. Jordbruket kompletterades med ett mejeri. Liljevalch var inte ensam om att hysa intressen för fjällen mellan Storlien och Skalstugan; fjällmejerier anlades samtidigt vid bland annat vid Visjön, och jaktvillor byggdes på flera ställen i samband med att privatpersoner köpte upp stora markområden. Exempel är Rensjösättern, Skalstugan och Stalljärnsstugan (Järnfeldt - Carlsson 1988).

SAMISK HISTORIA

Sedan gammalt var *Undersåkers lappmark* det gemensamma namnet för lappmarkerna inom Undersåkers, Åre, Kalls och Offerdals socknar.

Skrivna uppgifter

Generellt finns det inte så många skrivna uppgifter om samer av samer i arkiven. En anledning är att samiskan inte blev skriftspråk förrän ganska nyligen, så ”egna” samiska arkiv saknas av naturliga orsaker. När samer återfinns i arkiven är det när de kom i kontakt med sina nordiska grannar som vid skattnäring, i kyrkoböcker och domböcker. Samerna beskrivs där alltid ur storsamhällets perspektiv.

En tidig arkivuppgift om samer i Skalstugeområdet finns i jordebok över Jämtland 1649, där ett skattefjäll *Kaal Sochn Sulfiäl* (Sulfjället i Kalls socken) omnämns. Historiken K.B. Wiklund funderade om skattefjället verkligen låg i Kall, eller hade det med Sulstuen i Norge att göra? Vidare undrar han om vilstugan vid Skalstugan

var störande för samerna. Wiklund uppger att området mellan Skäckerfjällen i norr och Undersåker - Årefjällen i söder kallades för Gaaskelante, mellanlandet (Wiklund 1928). Enligt en uppgift av Gustaf von Duben 1873 skulle *lapska sagor omtala äfven öfre delen af Herjedalen och Jämtland samt näraliggande fjällströckor af Thronhjems amt såsom ett käska-ättnam (mellanland), hvilket ödelades på folk genom digerdöden, kokketahk (kräksjukan)* (Zachrisson 1997).

En annan källa berättar att samekvinnan Gunill Jonsdotter anklagades för trolldom den 6 november 1665 av kyrkoherden i Kall. Gunill var syster till lapplänsmannen Tomas Jonsson och en erkänd helbrägdagörare. Hon ville att prästen skulle viga henne och mannen som var far till hennes tredje barn, men prästen nekade och det hela slutade i ovänskap. Efter grälet med Gunill blev prästen sjuk och sängliggande och enligt hans söner aldrig riktigt frisk. Ett av de vittnen som förhöordes vid tinget angående Gunills inblandning i prästens sjukdom och senare död var Hans Andersson Blix i Medstugan. Han hade hört att Gunill hade samman-kallat samerna kring Medstugan och erbjudit Märten Andersson 2 riksdaler för att denne skulle bota prästen (Skielta 2018).

Även om det inte finns några skrivna källor före 1500-talet behöver det inte betyda att det inte fanns samer i området mycket tidigare. Arkeologiska undersökningar i Njaarke sameby i västra Jämtland inte långt ifrån Skalstugefjäll visar att renskötsel har bedrivits åtminstone sedan 1000-talet e. Kr. (Ljungdahl 2007). Dessförinnan livnärde sig samerna av jakt, fiske och insamling.

Vykort "Lappkåta vid Middagsfjäll"

Skattefjäll i Åre socken

Ordförklaringar

Avvittringen

Avvittringen var en lantmäteriförrättning som hade som främsta syfte att skilja statens mark och enskildas marker åt och samtidigt främja nybyggen.

Lappby / sameby

Systemet med skattefjäll avskaffades när första renbeteslagen instiftades 1886 (i Jämtland kom lagen att gälla från 1889). Därefter skulle samerna bedriva gemensam renskötsel i av staten bestämda lappbyar (från 1971 samebyar). En sameby är ett geografiskt renbetesområde och samfällighet de samer som bedriver renskötsel där utgör, som juridisk person ett slags ekonomisk förening (Thomasson 2002).

Skattefjäll

Ett skattefjäll var ett geografiskt avgränsat område som nyttjades för renbete av samer i Jämtlands län. I Lappland motsvarades skattefjällen av lapps katteland. Skattefjäll finns namngivna i skattelängder från tidigt 1600-tal och framåt (före 1645 tillhörde Jämtland och Härjedalen Norge). Enskilda samer, "skattelappar", betalade skatt, "lappränta", för att bruka ett skattefjäll.

Renbetesfjäll / åretruntmark

Gemensam benämning på de olika renbetesland som i Jämtlands län får nyttjas året om, men som i första hand ska tillgodose renarnas vår-, sommar- och höstbeten. Renbetesfjällen består av de gamla avvittrade skattefjällen, senare förvärvade fastigheter samt upplåtna kronoparker

I Åre socken finns inga skattelappar upptagna i de äldre jordeböckerna. Först i 1777 års jordebok finns ett skattefjäll, Blåskalsfjäll, antecknat. Efter avvittringen redovisas Blåskalsfjäll som det enda renbetesfjället i Åre socken (Larsson 1979).

Lars Torkelsson, som betalade lappränta för Blåskalsfjäll, anförde 1851 besvär hos Kungl. Maj:t beträffande avvittringen. Han berättade att samerna inte hade haft möjlighet att infinna sig vid avvittringsrättens sammanträde i Åre 1841 och att de inte heller hade någon person med fullmakt som kunnat bevaka deras intressen. Torkelsson anförde att det fanns betesmarker inom Åre socken som, trots att de inte var upptagna i senare tiders jordeböcker, hade använts av samerna och deras förfäder sedan urminnes tider. Trots detta hade betesmarkerna inte tillfallit samerna vid avvittringen. Torkelsson ansåg att samerna måste få tillbaka sina gamla betesmarker (Larsson 1979).

Enligt vad vid utredningen framkommit bär det vara klarlagt att lappar för renbete nyttjade marker som inte hade samband med någon lappränta (något skattlagt fjäll). Det bör antas att i varje fall flertalet av de i överdirektör L.B. Falkmans reseberättelse år 1850 omnämnda lapparna i Åre socken (10 matlag om 46 personer och 3250 renar) nyttjade dylika marker. Exempel på sådana områden är Rensjölandets, Skalstugans, Medstugans och Gråsjöliens område. Det har även utrönt att sådana områden mycket tidigt jämväl nyttjades av bofasta, Rensjölandets och Håggsjö avradsländ av bönder samt Skalstugans, Medstugans och Stalljärnsstugans områden av bofasta vid fjäll- eller färdstugor för vägfarande.

.....*Det framgår av samernas uttalande att de ansett sig nyttja renbete på kronans mark (Larsson 1973-75).*). Före avvittringen utgjordes området mellan Storlien och Skalstugan av kronoavrådsland.

Något Skalstugufjäll finns inte upptaget som skattefjäll i jordeböckerna. Men det var uppenbarligen väl känt (se stycket ovan) att samer nyttjade även marker som inte tillhörde något skattlagt fjäll för renbete (Larsson 1979).

Privatägd mark

Fjällområdet mellan Storlien och Skalstugan är sedan avvittringen privatägt till skillnad mot större delen av jämtlandsfjällen där staten betraktar sig som markägare. Bakgrunden till de stora privata markinnehaven var att avvittringen och ägograderingen i Åre socken 1831 - 1840 förrättades efter mycket generösa normer. Eftersom marken klassades som impediment och ansågs värdelös tilldelades bönderna ofta mer än de 4 500 tunnland som egentligen skulle tillhöra ett fjällhemman. När bönderna sedan sålde marken till jakt- och fisketurister kunde dessa på så sätt komma över enorma arealer. Byggherrarna var i de flesta fall grosshandlare eller affärsmän i trävarubranschen (Thomasson 1986).

Före 1889

Före tillkomsten av Kalls lappby 1889 tycks samerna på ömse sidor om gränsen till Norge ha brukat gränsfjällen gemensamt i två olika driftsområden, Skäckerfjäll och Skalstugufjäll. Renskötarna kallades i arkiven för ”Skäckerfjällslapparna” respektive ”Skalstugulapparna”.

Avvittringen

I Jämtlands län skedde avvittringen i mitten av 1800-talet. Avvittringen blev förödande för samerna eftersom stora delar av deras marker avvittrades till fördel för markägarna. Konsekvensen blev att samerna hänvisades till högfjällen då bönder och nybyggare hade tilldelades de bästa gräsbärande markerna. Samerna protesterade hos Kungl. Maj:t mot att så mycket betesmark hade tagits ifrån dem, och begärde att få tillbaka sina tidigare markrättigheter. Protesterna ledde till ett kungligt brev 1841 där samerna garanterades att renbetesmarkerna skulle utökas. Samma år lagstodgades att lapplänsmanen skulle kalla samerna till avvittringssammanträden. Men avvittringen hade då redan vunnit laga kraft och besluten gick inte att revidera. Staten försökte lösa problemen genom att lösa in ett antal fastigheter som några år tidigare hade upplåtits som privat mark och upplåta dem för renskötsel. På så vis skapades de jämtländska renbetesfjällen (Thomasson 1986).

I Åre socken verkställdes avvittringen åren 1831-1840, och här liksom på andra ställen blev konsekvenserna katastrofala för samerna. Till socknen hörde 10 samiska hushåll om 46 personer som tillsammans hade 3 250 renar. Eftersom

samerna inte var närvarande vid avvitringsammansträdet hörde avvitringsdomaren endast bönderna och studerade jordeböckerna. Vid avvitringen fastställdes att nio nybyggen skulle få tas upp *inom Lappmarkens gräns*, däribland Skalstugan, Medstugan, Storrensjön och Gråsjölien. Vid avvitringen tilldelades nybygget Skalstugan 24,584 tunnland mark, däribland 12,097 tunnland lappmarksfjäll, Medstugan 40,154 tunnland varav 15,771 tunnland lappmarks renbetesfjäll, Storrensjön 27,544 tunnland varav 4000 tunnland renbetesfjäll samt Gråsjölien 48,192 tunnland varav 18,827 tunnland lappmarksfjäll (Larsson 1973-75). Det var alltså avsevärda betesarealer som togs ifrån samerna.

Överlantmätare Ludvig Falkman besökte Åre 1850 för att se hur avvitringen hade genomförts. Han konstaterade att samerna inte hade kunnat bevaka sina rättigheter vid avvitringen eftersom kungörelsen skedde i kyrkan mitt i sommaren när samerna var till fjälls med sina renar. Falkman berättade även att samerna tidigare hade haft stora fjällområden men att de hade fråntagits nästan all mark vid avvitringen (Thomasson 1988). Falkman ville själv träffa samer vid sitt besök eftersom han ansåg att de hade behandlats fel utifrån bristande lagstiftning. Han reste därför från Skalstugan mot Norge, och vid Slagaviken strax väster om Skalsvattnet mötte han ett "lappsamhälle", en samefamilj som tillhörde Åre socken. Överlantmätaren lyssnade när samerna berättade om sina försämrade villkor; hur nybyggare både i Norge och Sverige försvårade renskötseln speciellt vintertid, hur nybyggarna sköt både renar och samernas hundar och att de fruktade nybyggarna lika mycket som de fruktade vargen. Samtidigt bad de överlantmätaren att han skulle berätta om deras besvärliga situation för den svenske kungen. Överlantmätaren, som upprördes över samerna situation, lovade att framföra deras klagan (Överdirektören vid Landtmäteriet ämbetsresa 1850).

Efter 1889

Från 1889, då den första renbeteslagen från 1886 trädde i kraft i Jämtlands län, och lappbyarna (från 1971 samebyarna) bildades, slogs de svenska delarna av Skäcker- och Skalstugufjäll slogs ihop till Kalls sameby. De norska samer som nyttjade området kom att höra till Faeren och Skjaekkerfjelds lappedistrikt (senare reinbetesidtrikt). Idag heter Faeren reinbetedistrikt Gaskelaanten sijte.

Gränsstängningen 1905

Från slutet av 1800-talet återfinns Skalstugesamerna ofta i lappfogdearkiven. Anledningen var problem med renar som betade på "fel" sida av gränsen eller betade på privat mark. Även om gränsbetning inte var olaglig så var den inte populär och orsakade ofta konflikter.

Före unionsupplösningen 1905 fanns det inga formella hinder för renarnas bete på ömse sidor gränsen. Rätten för svenska samer att nyttja renbetesmarker i Norge

grundades på beslut av svenska riksdagen, norska stortinget och en kunglig förordning från 1883. De svenska samerna hade rätt att årligen flytta med renarna från det ena landet in i det andra och uppehålla sig i de trakter som de brukade enligt gammal sedvana. En renskötare som ville flytta med sina renar till det andra landet skulle uppge sitt och sitt hushålls namn för länsmannen i hemorten och även uppge hur många renar han ville medföra. I samband med unionsupplösningen 1905 kom Sverige och Norge överens om en renbeteskonvention som sedan förlängdes till utgången av 1917, och ännu senare utsträckt till utgången av 1922. Från 1923 trädde 1919 års renbeteskonvention i kraft. Konventionen 1905 innebar för Jämtlandssamerna att rätten att vara i Norge under månaderna maj - september togs bort, och efter utgången av 1907 fick de inte nyttja norsk mark under någon längre tid utan markägarens samtycke. För Kalls sameby, som hade använt mark inom *Skaekkerfjelds Distrikt* innebar det betydligt försämrade förhållanden. I ett brev till ordningsmannen i samebyn, Jöns Johansson, 1906 påminde lappfogden om att både ordningsmannen och övriga samer genast måste flytta tillbaka från Norge om de inte hade tillstånd av markägarna att vistas där. De norska myndigheterna accepterade inte längre den gamla gränsbetningen fast den skulle gälla fram till 1923. Skrivelser och skadeståndskrav skickades mellan lappfogdar, landshövdingar och regeringar i Oslo och Stockholm (Thomasson 1988).

Lappfogden förhörde ibland samerna där de själva fick berätta hur de brukade flytta över riksgränsen. Vid ett förhör berättade Daniel Andersson att han var född på Skalstugufjället 1842. Han uppgav att skalstugelapparna om sommaren brukade uppehålla sig på högfjällen på norska sidan och om vintern flytta ända ner till Levanger. Flyttningssvägarna var gamla och välkända för hans föräldrar. Även andra skalstugelappar brukade delta i samma flyttningar. Jon Elias Jakobsson berättade att hans far Jakob Jonsson, född 1818, hade kommit norrifrån med sina föräldrar och slagit sig ner på Skalstugefjället. Men lappfogden lyssnade inte och ansåg att samerna pratade mer än de hade förstånd till. *De taga dagen som den kommer och äro från gammalt vanda att nästan i allt vika undan för sina bofasta grannar* (Thomasson 2002). I Skaekerfjells renbetesdistrikt var det enligt norska lappkommissionen 1889 *sannolikt att de svenska lapparna kan ha sökt över Riksgränsen med sina renar under så lång tid att gammal sedvana i så hänseende måste erkännas vara tillstäde. Denna inströvning av svenska lappar och renar har föranlett att norska lappar har förträngts från trakterna kring riksgränsen till västligare ägor* (Thomasson 1988).

Situationen blev besvärlig för samerna när riksgränsen stängdes för renbete och gränsen drogs rätt igenom naturligt betesområden. Lappfogden konstaterade 1914 att Kalls lappbys renbetesfjäll helt saknade naturliga gränser och att effektiv bevakning var otänkbar. Det gick inte att hålla renarna inom renbetesfjällen utan

de strövade långt utanför och in på böndernas område. Under vår och höst hade samerna till och med sina kåtor utanför renbeteslandet på privat mark och det tycktes omöjligt att följa renbeteslagen. Sämjan med bönderna var dålig. Lappfogdens förslag var att ett stort markområde borde inlösas till renbete och att stängsel borde byggas mot Norge (Lappfogdens arkiv). Inlösning av något stort markområde för renbete gjordes aldrig. Däremot stängdes riksgränsen med stängsel. Flera gånger (1897-98, 1910 och 1922) företog länsstyrelsen i Jämtlands län utredningar om samernas behov och bruk av renbete i Norge. 1919 års renbeteskonvention raderade slutligen ut den gamla gränsbetningen. Kvar blev bara ett mindre så kallat gränsbetnings-område i Nordtrøndelags fylke i anslutning till Frostvikens norra sameby (Thomasson 1988). *Vidkommande jämtlandslapparna, vilkas renbetning i Norge saknat stöd i 1751 års kodicill, må dessa lappar med visst undantag ej vidare där beta sina renar* skrev Lennart Berglöf i en handbok som rörde bestämmelserna i renbeteskonventionen 1919 (Berglöf 1923).

Situationen för de samer som var skrivna i Sverige och hade betat sina renar i omväxlande i Norge och Sverige blev ohållbar. Flera av dem hade haft stora renhjordar, varit förmögna och levt i välstånd. Men i och med unionsupplösningen inskränktes betet till den svenska delen av området för att undvika konflikter med norska myndigheter. Flera familjer kämpade länge både mot rovdjur och lappfogdar, men måste till slut ge upp när de svenska myndigheterna bestämde att delar av renhjordarna skulle slaktas ut. Några av dessa samer bosatte sig permanent i Strådalen i Kalls sameby strax innanför gränsen- De levde av jakt och fiske och hade några djur (Elnes).

Stora renhjordar

Skrivna uppgifter, bland annat i lappfogdearkiven, vittnar om att samerna i Skalstugefjäll hade stora renhjordar. Ett exempel: När kung Carl XIV Johan kom för att inviga Carl-Johanvägen i augusti 1835 stannade han och hans följe vid Hansmyra strax innanför norska gränsen. Där fick kungen veta att nomadiserande samer med sina tältkåtor och en renhjord med mer än 1800 renar hade sitt läger på norra sidan av vägen (Fjellheim 1987). För övrigt var samens Anders Kröyts en av de personer som höll tal till kungen vid invigningen av Karl-Johanvägen vid Skalstugan 1835. Därefter fick Anders en årlig pension av kungens privat- kassa så länge han levde.

Konflikter med bönderna om betet

Runt sekelskiftet 1800/1900 var det mycket boskap runt Medstugan. De nybyggen som etablerades bland annat i Medstugan och Skalstugan samt Liljevalchs mönsterjordbruk innebar att det sammanlagt måste ha varit åtskilliga nötkreatur samt får och getter som betade på lågfjäll och myrar. Eftersom det samtidigt var mycket renar i området blev det konflikter om betet. Starrslätter var en

förutsättning för att bönderna skulle kunna hålla så mycket boskap. Starrhöet skördades på sensommaren, lades upp på stackar och lämnades ute på myrarna till förjulsintern då marken var frusen och det gick att köra hem höet med häst och släde. Renarna var naturligtvis lockade att beta av höstackarna och i lappfogdens arkiv finns många uppgifter om tvister mellan renskötare och bönder om starrstackarna.

Vid ett sammanträde med lappfogden och de bofasta i Åre och Underåkers socknar 1896 hävdade markägarna att renarna förstörde deras höstackar. Det diskuterades vem som skulle bekosta lador och stängsel runt höstackarna, lappfogden ansåg inte att det var statens uppgift. Markägarna, däribland C.F. Liljevalch genom ombud, ansåg att samerna visade större vårdslöshet vid renarnas bevakning efter renbeteslagens införande. Vidare sades att det vore av vikt att det blev bestämt vilka samer som skulle ha sedvanerätt i trakten. Samerna i Kalls lappby, som omfattade Skäckerfjäll, var de som förorsakade den huvudsakliga skadan. Men om dessa hade sedvanerätt inom Åre socken var tvivelaktigt. Sedvanerätt där torde tillkomma enbart de så kallade Skalstugelapparna, som inte hade någon trakt inom Sverige där de kunde vistas hela året. De var numera i Norge under sommaren, och hade för inte så länge sedan begagnat fjällen mellan Storlien och Skalstugan till sommarbete. Eftersom de inte hade något renbetsfjäll kunde de möjligtvis åläggas att flytta från orten. Dessutom borde Skäckerfjällets samer hålla sig till vinterbetena i Anjans och Kallsjön dalgångar (Lappfogdens arkiv).

Ännu mer besvärligt blev det när riksgränsen stängdes 1905 och renarna inte längre kunde söka bete i Norge. Från lappfogdens berättelse 1905: *Svåra betesförhållanden under vintern. Lappbyn önskade att staten skulle köpa in Medstugan och Stalljärnsstugan "hvilkas marker voro högst behoflige för vinterlandens utbredning". I lappbyn bodde Jakob Laurentius Andersson med hushåll samt Lars Larsson med hushåll. Tillsammans hade de 780 renar. Samerna klagade över för höga avgifter för foderskador på böndernas hässjor. Problem med foderskador var återkommande. Bofasta och lappar kallade till sammanträde med lappfogden för att söka nå överenskommelse åsyftande skadegörelse på utestående höstackar och höhässjor. Årligt bidrag från lapparna samt att de själva skulle låta inhägna hässjorna. 25-26/3 1911. Deltagande Per Andersson, Jakob Andersson, Torkel Persson, Jöns Johansson, Lars Larsson och fastighetsägarna, dock ej från Gråsjölien (Lappfogdens arkiv).*

Renskötsel idag

Sedan första renbeteslagen 1889 tillhör Medstugan / Middagsfjället Kalls sameby. Området ligger inom riksintresseområde för renskötsel. Två flyttleder av

riksintresse berör Middags-fjället; en led som går från Storflon till Östra Middagsfjället och en som går från Västra Middagsfjället söderut mot Rensjövalen. Middagsfjället utgör trivselland för renarna och är även uppsamlingsområde inför flyttning. Middagsfjället och ett stort område från norska gränsen och vidare österut används för vinterbete, främst under förjulsvintern (sametinget.se).

RESULTAT AV INVENTERINGEN 2018

Inventeringen av pilotområdet på Middagsfjället gav mycket gott resultat. Trots att pilotområdet inte utgör mer än ungefär fyra kvadratkilometer så registrerades fyrtio samiska kulturlämningar. De lämningar som påträffades var:

- Härd, (aernie), varav de flesta från tältkåtor samt någon från rökeldar intill renvallar

Härd (aernie) från tältkåta. Härden syns som en "tuss" med frodig växtlighet. Foto Ewa Ljungdahl.

Jan Persson vid en härd (aernie) från tältkåta. Foto Malin Ståhl.

- Renvallar / gärdesplatser (giethie)

Renvall / gärdesplats (giedtie) med uppväxande bjärksly. Foto Malin Ståhl.

- Förvaringsanläggningar, övervägande mjölkgropar (*boernh*)

Grävd grop för förvaring av renmjölk under vintern (*boerne*). Foto Ewa Ljungdahl

- Kåtatomt (*gåetiesijjie*)

Kåtatomt efter torvkåta (*derhviegåetie*). Foto Ewa Ljungdahl.

- Sommargrav

På bilden syns ena kanten av sommargraven. Graven är delvis igenväxt och mycket svår att fotografera. Foto Malin Ståhl.

Resultatet visar på utbredd renskötsel under olika tider av året. Mjölkgroparna visar att området användes under sensommar och höst, under den period när renarna mjölkades. De många renavallarna användes förstås också sommartid, liksom den sommargrav som påträffades i en backsluttning. Kåtor, både tält- och torvkåtor, kan ha använts under olika årstider. Men man har knappast varit i det här området mitt under vintern eftersom det är ett väldigt snörikt område. Mängden renavallar och mjölkgropar på det lilla området visar att samerna hade stora renhjordar. Inga lämningar är daterade, så det går inte att avgöra när de var i användning, men speciellt renavallar tycks vara från mycket olika tider utifrån graden av igenväxning.

Eftersom detta område i princip är orört av annan verksamhet än renskötsel och inte exploaterat i övrigt så har det samiska kulturlandskapet fått ligga orört och lämningarna är oskadda, något som är ovanligt i fjälltrakterna i Jämtlands län. Området är därför mycket lämpligt för ytterligare inventeringar och arkeologiska undersökningar.

REFERENSER

Berglöf, L. 1923. *Om den rätt till renbetning i Norge som tillkommer lappar i Jämtlands och Västerbottens län samt Norrbottes län söder om Torneträsk.*

Handbok rörande bestämmelserna i renbeteskonventionen den 5 februari 1919 och därå grundade svenska författningar.

Burman, F. *Anteckningar om Jämtland 1793-1803.*

Elnes, H. *Strådalslappene. I Vera kirke - fjellbygdas midtpunkt i 100 år.*

Fjellheim, S. 1987. *Sörsamiske kulturminner. Faeren, Meråker, Verdal, Stjørdal, Levanger.* Saemien Sijte.

Hagström, J. O. 1751. *Jemtlands oeconoiska beskrifning efter kännning, lakttagen på en resa om sommaren 1749.*

Järnfeldt - Carlsson, M. 1988. *Landskap, jaktvillor och kurhotell. Arkitektur och turism i Västjämtland 1880-1915.* Umeå.

Karta över Mestugenybyggets inägor vid skatteläggning 1796. Lantmäteriet.

Larsson, V. 1973-75. *Renbetestrakter, avradsland, kronoallmänningar, kronofisken, nybyggen och fäbodetrakter samt avvitrning och skatteläggning inom Åre socken i Jämtlands län.* Utredning verkställd åren 1973-1975 av Valfrid Larsson, f.d. överlantmätare.

Larsson, V. 1979. *Samernas helårsmarker i Jämtlands och Kopparbergs län.* Länsstyrelsen i Jämtlands län.

Lappfogdens arkiv. Landsarkivet Östersund.

Ljungdahl, E. 2007. *Njaarke - renskötsel i tre årtusenden.* Gaaltije.

Sametinget.se. Kalls sameby.

Skielta, A. 2017. Artikel om Gunhilld Jonsdotter.

Strådalsamene. Helgådalsnytt argang 1980.

Thomasson, L. Om samer i Åre. En översikt och några reflektioner. I *Gammalt och nytt i Åre socken 1985-1986.*

Thomasson, L. 1988. Jämtlandssamerna och den tidigare "gränsbetningen" i Norge. I *Åarjel-saemieh. Samer i sør. Årsbok 3 1988.*

Thomasson, L. 2002. *Ur Jämtlandssamernas nutidshistoria - en mer än hundraårig kulturkamp.* Gaaltije.

Wiklund, K.B. 1928. Hur länge har det funnits lappar i Jämtland och Härjedalen? *Fornvårdaren III 1928.*

Zachrisson, I. (red). 1997. *Möten i gränsland. Samer och germaner i mellanskandinavien.*

Överdirektören vid Landtmäteriet ämbetsresa 1850. *Underdånig berättelse om en af över-direktören vid Landtmäteriet genom Rikets norra del och Gotland.*

BILAGA

MIDDAGSFJÄLLET 2018-07-30

Samtliga lämningar ligger i fjällbjörkskog.

1. Renvall / gärdeplats

X 7046209
Y 1328018
775 möh

Renvallen uppe på en hög backe. 70 m diam., närmast runt. Avvikande vegetation med mycket gräs och örter. Uppväxande björksly och vide.

2. Förvaringsgrop (mjölkgrup)

X 7046162
Y 1328036

Gropen på samma backe som 1, några meter V om renvallen. 0,80 x 0,70 m, N-S. 0,4 m djup. Tydlig vall runt gropen, 0,02 - 0,03 m bred, 0,05 m hög. Björkar växer på vallen.

3. Härd

X 7046164
Y 1328030

Härden ligger strax intill renvallen nr 1. 0,7 x 0,8 m, NV-SÖ. Något svår att avgränsa. Härdstenar övertorvade men känns med sonden. Avvikande växtlighet med gräs och örter. Kol och sot framkom vid provstick.

4. Härd

X 7046311
Y 1327734
739 möh

Härden ligger på en backe med ett troligt rengärde 40 m Ö därom. Härden är svår att avgränsa, härdstenar övertorvade men känns med sonden. Avvikande växtlighet med gräs och örter Kol och sot framkom vid provstick.

5. Renvall / gärdesplats

X 7046288

Y 1327629

731 möh

Renvallen ligger på en backe som sluttar åt alla väderstreck. 60 m diam, rund. Avvikande vegetation med gräs och örter. Uppväxande björksly, vide och ene samt några äldre björkar.

6. Förvaringsanläggning

X 7046351

Y 1327546

721 möh

Anläggningen ligger i en sluttning mot V. Ett stenblock, 1,5 x 1 m, 0,2 m tjockt, vilar på mindre stenar i båda kanterna. I mitten är ett tomrum, 1 m högt. Anläggningen är troligen naturlig, men stenarna i kanterna är delvis kallmurade. Genom anläggningen rinner en bäck. Med närheten till renvallar, härदार och mjölkgröpar bör anläggningen ha använts för förvaring av livsmedel som behövde kyla.

7. Härd

X 7045237

Y 1324433

695 möh

Härden ligger i S delen av en backe. Ungefär 0,7 m X 0,8 m, svår att avgränsa eftersom härdstenarna är övertorvade men känns med sonden. Avvikande vegetation med gräs och örter. Ett tunt sotlager framkom vid provstick.

8. Förvaringsgrop (mjölkgröpar)

X 7045149

Y 1324401

705 möh

Gropen ligger i V kanten av en hög backe. 1,5 x 1,4 m, 0,6 m djup. Svag vall, mest tydlig i SÖ. En björk växer mitt i gropen.

9. Renvall / gärdesplats

X 7045098

Y 1324357

702 möh

Renvallen är ungefär 70 m diam. Den ligger på samma backe som nr. 8. Kraftig gräs- och örtväxtlighet med enstaka enbuskar och björkar i kanterna.

10. Härd

X 7045111

Y 1324356

701 möh

Härden ligger i kanten av en backe. 0,6 x 0,7 m, svår att avgränsa. Härdstenarna övertorvade men känns med sonden. Avvikande vegetation med gräs och örter. Kol och sot framkom vid provstick.

11. Härd

X 7045111

Y 1324363

699 möh

Härden ligger på samma backe som nr. 10. 0,7 x 0,6 N-S. Härdstenarna övertorvade men känns med sonden. Avvikande vegetation med gräs och örter. Kol och sot framkom vid provstick.

12. Härd

X 7045243

Y 1324629

694 möh

Härden ligger på en backe. 0,8 x 0,6 m, NÖ-SV. Härdstenarna övertorvade men känns med sonden. Avvikande vegetation med gräs och örter. Mycket kol och sot framkom vid provstick.

13. Förvaringsgrop (mjölkgröp)

X 7045278

Y 1324614

689 möh

1,4 x 0,7 m, 0,4 m djup, N-S. Gropen ligger i en svag sluttning mot N.

14. Renvall / gärdesplats

X 7045268

Y 1324629

70 m diam. Ligger på en backe som sluttar svagt mot norr. Gräs och örter, uppväxande björksly.

15. Härd

X 7045281

Y 1324645

691 möh

1 x 0,8 m, N-S. Härdstenarna övertorvade men känns med sonden. Mycket gräs och örter i härden. Kol och sot framkom vid provstick.

16. Förvaringsgrop (mjölkgröp)

X 7045475

Y 1324851

680 möh

0,8 x 0,6 m S-N, 0,4 m djup. Gropen ligger i SÖ delen av en backe.

Övrigt

Två mjölkkningsuddar i Holmsjön.

MIDDAGSFJÄLLET 2018-09-18

1. Kåatomt

X 7046308

Y 1325123

655 möh

6 x 5,5 m Ö-V med kåavva (farstu) i Ö, 3,5 x 3 m. Omgiven av tydlig torvvall, upp till 1 m bred och 0,1 m hög. I mitten härd, Ö-V, stenar övertorvade men känns med sonden. Kol och sot.

2. Kåatomt

X 7046312

Y 1325122

648 möh

5,5 m diam. Omgiven av låg men skönjbar torvvall. I mitten härd, Ö-V, stenar övertorvade men känns med sonden. Kol och sot, kraftig gräsväxt.

3. Kåatomt

X 7046308

Y 1325140

648 möh

5,5 m diam. Omgiven av låg men skönjbar torvvall. I mitten härd, Ö-V, I mitten härd, Ö-V, stenar övertorvade men känns med sonden. Kol och sot, kraftig gräsväxt.

4. Renvall / gärdesplats

X 7046321

Y 1325128

654 möh

80 x 100 m. på torr backe, svagt sluttande mot Ö. Beväxt med björksly och större björkar.

5. Härd

X 7046410

Y 1325126

646 möh

0,7 x 0,6 m, Ö-V. Stenar övertorvade men känns med sonden. Kol och sot, kraftig gräsväxt samt en liten enbuske.

6. Renvall / gärdesplats

X 7046421

Y 1325153

100 m diam. Ligger på en låg backe, fortsätter ut mot en intilliggande myr. Beväxt med björksly.

7. Renvall /gärdesplats

X 7046452

Y 1325190

645 möh

60 m dia. Ligger på hög backe, en rökhärd i södra kanten av renvallen.

8. Mjölkgrop?

X 7046424

Y 1325284

639 möh

En grävd grop i kanten på liten backe. Är förmodligen en mjölkgrop. 1 x 0,3 m, 0,4 m djup. 1 m väster därom ytterligare en grop, men betydligt mindre och osäkert om den är grävd.

9. Sommargrav

X 7046406

Y 1325521

670 möh

En grävd grop i backsluttning mot SÖ. 3,5 x 1-1,2 m, 0,5 m djup. Intill och i gropen växer några små enbuskar och björksly. Ligger på en kulturpåverkad backe, men inga andra lämningar på samma backe.

10. Renvall / gärdesplats

X 7046333

Y 1325439

668 möh

70 m diam. Ligger på en rund backe som sluttar kraftigt mot Ö.

11. Kåtatomt

X 7046330

Y 1325427

667 möh

5 m diam. Antydning till torrvall. I mitten hård, stenar övertorvade men känns med sonden. Kol och sot, kraftig gräsväxt. Ligger i kanten av renvall nr. 11.

12. Mjölkgrop
X 7046277
Y 1325305
656 möh

1,2 x 1 m, 0,7 m djup. N-S. Omgiven av svag vall i Ö och N. Intill gropen ligger en flat sten. Ligger i V kanten av en backe.

13. Kåtatomt
X 7046257
Y 1325244
654 möh

5 x 4,5 m, öppning i Ö. Omgiven av svag torrvall. I mitten hård, stenar övertorvade men känns med sonden. Kol och sot och rödbränd jord, kraftig gräsväxt.

14. Mjölkgrop
X 7046278
Y 1325114
651 möh

1,2 x 0,7 m, 0,7 m djup. Omgiven av vall. Flata stenar i botten och på sidorna.

15. Renvall / gärdesplats
X 7046239
Y 1325130
650 möh

80 m diam. Ligger på en backe som sluttar mot V. Beväxt med björksly.

16. Renvall / gärdesplats
X 7046182
Y 1325145
651 möh

80 m diam. På backe som sluttar mot V. beväxt med björksly.

17. Renvall / gärdesplats
X 7046047
Y 1325101
649 möh

80 m diam. På backe som sluttar om V. Beväxt med björksly.

18. Kåtatomt
X 7045872
Y 1325132
650 möh

6,5 x 5 m, Ö-V. Omgiven av torrvall, upp till 1 m bred och 0,3 m hög. I mitten hård, 1,2 x 1 m, stenar delvis synliga.

18. Renvall / gärdesplats
X 7045756
Y 1325085
655 möh

70 m diam. På backe som sluttar mot N. Beväxt med björksly.

19. Mjölkgrop

X 7045598
Y 1325016
659 möh

1 x 0,6 m, 0,35 m djup. Omgiven av vall. En flat sten i botten, flata stenar i kanterna.

20. Mjölkgrop

X 7045580
Y 1325069
658 möh

1 x 0,7 m, 0,5 m djup. Omgiven av vall. En flat sten ligger väl synlig i gropen, flera flata stenar i kanterna.

21. Kåatomt

X 7045554
Y 1325053
665 möh

5 x 4,5 m, V-Ö. Omgiven av svag torvvall. I mitten härd, I mitten härd, stenar övertorvade men känns med sonden. Kol och sot, kraftig gräsväxt.

22. Renvall / gärdesplats

X 7045559
Y 1325130
662 möh

100 m diam. Ligger på backe som sluttar svagt mot Ö. Beväxt med björksly.

23. Renvall / gärdesplats

X 7045599
Y 1325155
669 möh

70 m diam. Ligger på liten backe som sluttar mot NÖ. Beväxt med björksly.

Med stöd från Länsstyrelsen Jämtlands län

Länsstyrelsen
Jämtlands län